

Poznań, 11 stycznia 2023 r.

prof. UAM dr hab. Katarzyna Balbuza
Wydział Historii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja
pracy doktorskiej mgr. Witolda Chrzanowskiego
pt. *Rzymska flota wojenna w czasach II wojny punickiej i I wojny*
macedońskiej. Organizacja i działania operacyjne

przygotowanej pod kierunkiem promotora prof. UP dr. hab. Jerzego
Ciecieląga

Podstawa prawna

Recenzja została przygotowana w odpowiedzi na decyzję Rady Dyscypliny Historia Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie z 26 października 2022 r. o powołaniu do pełnienia funkcji recenzentki w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych panu mgr. Witoldowi Chrzanowskiemu, procedowanym na podstawie Ustawy 2.0 z 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (t.j. Dz.U. 2017 poz. 1789, dalej jako: u.s.n.), mającego zastosowanie w sprawie w związku z art. 175 ust. 1 Przepisów wprowadzających ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 3.7.2018 r. (Dz.U. 2018 r. poz. 1669), recenzent ocenia, czy rozprawa doktorska stanowi **oryginalne rozwiązanie problemu naukowego** oraz **dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej doktoranta w zakresie historii**, a

także **umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.**

Ustawowe kryteria uzasadniające otrzymanie stopnia doktora można podzielić na formalne i merytoryczne. Zgodnie z art. 12 ust. 1 u.s.n. kryteria formalne to: posiadanie tytułu zawodowego magistra, zdane egzaminy doktorskie, przedstawiona i obroniona rozprawa doktorska. Kryteria te nie podlegają ocenie dokonywanej przez recenzenta/tkę w przewodzie doktorskim. Zadaniem recenzenta/tki jest merytoryczna ocena rozprawy doktorskiej, która powinna stanowić **oryginalne rozwiązanie problemu naukowego**, wykazywać **ogólną wiedzę teoretyczną** doktoranta w zakresie dyscypliny historia oraz **umiejętność prowadzenia samodzielnie pracy naukowej.**

Recenzja została przygotowana na podstawie oceny rozprawy doktorskiej przedłożonej przez wnioskodawcę, mgr. Witolda Chrzanowskiego. Praca liczy 279 stron (1292 przypisy), składa się ze spisu treści, wprowadzenia, pięciu rozdziałów, zakończenia, tabeli z wykazem operacji flot rzymskiej i kartagińskiej oraz ich sprzymierzeńców w latach 218-201 p.n.e., spisu map, streszczenia w języku angielskim i wykazu literatury cytowanej.

Ocena merytoryczna

Temat rozprawy doktorskiej

Temat rozprawy doktorskiej, która nosi tytuł: *Rzymska flota wojenna w czasach II wojny punickiej i I wojny macedońskiej. Organizacja i działania operacyjne*, jest sformułowany poprawnie i dobrze wpisuje się w dyskusję naukową, która toczy się od dawna. Problematyka wojen Rzymu z Kartaginą bowiem była i jest często podejmowana w dyskusjach naukowych. Rozprawa Witolda Chrzanowskiego, jako że jej autor koncentruje się na morskiej aktywności obydwu potęg ówczesnego świata śródziemnomorskiego, w jakimś stopniu zapełni lukę w literaturze, która w dużym stopniu koncentruje się głównie na wysiłku armii lądowej podczas II wojny punickiej.

Cel rozprawy

Celem pracy jest, jak podaje Autor we *Wprowadzeniu* (s. 8), „udokumentowanie wysiłku organizacyjnego i zbrojnego floty wojennej republikańskiego Rzymu w trakcie II wojny punickiej i I wojny macedońskiej”. Autor precyzuje też przyjętą perspektywę badawczą: „spojrzałem z morza na ląd” (s. 9), do czego zainspirowały go badania Borisa Rankova.

Doktorant oparł swoje badania głównie o przekazy historiograficzne, choć niemałą rolę w jego rozważaniach odegrały źródła inne, głównie epigraficzne.

Teza

Witold Chrzanowski formułując tezę we wprowadzeniu do rozprawy: „rzymska flota wojenna w sposób znaczący lub nawet decydujący przerwała łączność Hannibala z Kartaginą, bowiem rzymski system konwojów, wysoka wartość bojowa eskadr oraz zepchnięcie wroga do defensywy stały się jednym z decydujących czynników ostatecznego zwycięstwa nad Hannibalem” (s. 26). W toku narracji Doktorant zmierza do udowodnienia tak postawionej tezy, choć z uwagi na wybraną metodologię i styl narracji (metoda głównie opisowa w porządku chronologicznym) główne linie argumentacji zdają się nieco ginąć w gąszczu opisywanych wydarzeń. Niemniej, Doktorant broni postawionej tezy, a to pozwala na stwierdzenie, że fundamentalny dla oceny merytorycznej rozprawy doktorskiej element, tj. sformułowanie i obronienie tezy lub hipotezy badawczej został właściwie spełniony.

Struktura rozprawy

Rozprawa składa się w swym zasadniczym kształcie z pięciu rozdziałów, wprowadzenia i zakończenia. Rozdział I, zatytułowany „Geneza floty rzymskiej i jej okręty w przededniu II wojny z Kartaginą” (s. 28-75) i składający się z sześciu podrozdziałów, to, w zamyśle Autora pracy, rozdział o charakterze wprowadzającym do rozważań. Doktorant opisuje genezę floty rzymskiej. Sięga do historii Etrusków, ich potęgi morskiej i thalassokracji, następnie omawia typologię okrętów wojennych (s. 30-44), taktykę okrętów wielorzędowych, ich nazwy własne, genezę i rozwój floty rzymskiej do początku II wojny punickiej. Kolejne rozdziały, tj. od II („Działania floty rzymskiej w początkowym okresie II wojny punickiej. Od ofensywy operacyjnej po defensywę strategiczną w latach 218-216/215 p.n.e.”) do V („Przeprawa Rzymian do Afryki i neutralizacja floty kartagińskiej w latach 206-201 p.n.e.”), składające się każdorazowo z kilku podrozdziałów, to omówienie działań zbrojnych na morzu w analizowanym okresie oraz układu sił.

Metodologia badawcza

Na informacje na temat metodologii badań nie wydzielono osobnego miejsca we wprowadzeniu, jednakże można je odnaleźć w opisie celu pracy i jej struktury. Doktorant uzasadnia też wybór metod. Dominuje metoda opisowa w porządku chronologicznym (s. 8),

a wybór ten „podyktowany był stopniem rozproszenia tekstów antycznych dotyczących floty” (s. 8). Niekiedy jednak Witold Chrzanowski stosował pomocniczo metody dedukcyjną, indukcyjną i komparatystyczną (s. 10). Autor zrezygnował z układu problemowego w rozprawie, decydując się na układ chronologiczny. Jak pisze na s. 11 „układ problemowy lub tylko terytorialny ma moim subiektywnym zdaniem słabe uzasadnienie, ponieważ zasadza się na wnioskowaniu retrospektywnym, gdy znany jest już cały ciąg przyczynowo-skutkowy (...)” (zachowuję oryginalne brzmienie Autora).

Zalety rozprawy doktorskiej

Rozprawa Witolda Chrzanowskiego to ciekawa próba spojrzenia na imperializm rzymski doby II wojny punickiej i I wojny macedońskiej przez pryzmat możliwości militarnych floty rzymskiej. Cenne jest w niej w szczególności to, że w ogólnym zarysie Doktorant dobrze oddał i wyeksponował znaczenie i rolę floty rzymskiej, opisując i analizując jej działania w badanym okresie historycznym. Trzeba też zauważyć, że Doktorant dobrze definiuje i widzi mechanizm konfliktu militarnego. Wartościowe jest również to, że Witold Chrzanowski zmierza w swoich badaniach do przyjęcia nieco rzadziej podejmowanej w literaturze przedmiotu perspektywy „morskiej”, tj. roli floty w rozstrzyganiu konfliktów. Godne pochwały jest zdefiniowanie postulatów badawczych w zakończeniu rozprawy (s. 254-256): badania nad eskadrą rzymską działającą w Lilybaeum w latach 217-206 p.n.e., badania prosopograficzne dotyczące kompetencji rzymskich nauarchów, pogłębienie badań nad niektórymi dowódcami morskimi czasów wojen z Kartaginą. Ustalenia Doktoranta zawarte w recenzowanej rozprawie staną się bez wątpienia podstawą do dalszych dyskusji.

Słabe strony rozprawy doktorskiej

Struktura

Struktura i układ pracy, w której narracja jest prowadzona chronologicznie, generalnie rzecz ujmując, są poprawne. Już pobieżny rzut oka na spis treści pokazuje dużą dbałość Doktoranta o proporcję w zachowaniu objętości rozdziałów i liczbie podrozdziałów. Wątpliwości w tym względzie może jednak budzić rozdział I, który jest najdłuższy. Nie jest to jednak bynajmniej zarzut. Sądzę jednak, że rozdział ten nie do końca jest uzasadniony w takim kształcie. Istotą pracy, jak zapowiada Doktorant na wstępie, jest dokumentacja wysiłku zbrojnego podczas II wojny punickiej. Uważam, że wystarczyłoby poprzestać na opisie stanu floty w przededniu wybuchu konfliktu, gdyż sięganie daleko wstecz, aż do Etrusków, ma tę słabość, że w gruncie rzeczy Autor zmuszony jest ograniczyć się do opisu najważniejszych wątków, bez wnikania w

naturę spraw. Takie podejście może stwarzać niebezpieczeństwo zbytich uogólnień lub konieczność ograniczenia się do podstawowej literatury przedmiotu. W odniesieniu do ostatniej kwestii mam na myśli zwłaszcza część dotyczącą potęgi morskiej Etrusków, opartą głównie na opracowaniach z lat 60. i 70. XX wieku. Rozdział I nie wprowadza też nowych ustaleń a jedynie porządkuje kwestie teoretyczne i przybliża ogólnie znaną typologię okrętów i historię floty rzymskiej.

Metodologia

Rezygnacja z układu problemowego to, w moim przekonaniu, nie była trafna decyzja. Ciekawe i korzystne dla rozprawy byłoby wysunięcie na plan pierwszy właśnie problemów badawczych i w oparciu o nie podjęcie próby udowodnienia postawionej tezy. Alternatywnie, wobec sytuacji źródłowej, która powoduje, że historyk stoi wobec wątków rwanych, można było również, dla uwypuklenia tego problemu, podzielić rozprawę na dwie części – część analityczną i część syntetyczną.

Aspekty formalne i językowe rozprawy doktorskiej

Choć od strony formalnej praca została przygotowana poprawnie, to w trakcie lektury dają się zauważyć pewne usterki natury warsztatowej i nieliczne, językowe. Z recenzenckiego obowiązku odniosę się, przynajmniej ogólnie, do niektórych.

- Bibliografia

Niekompletność bibliografii

Bibliografia, zarówno opracowań, jak i źródeł, przede wszystkim jest niekompletna, tj. nie uwzględnia wszystkich wykorzystanych w rozprawie prac i źródeł, do których odniesienia znajdują się w przypisach. Znacząco utrudnia to ocenę wykorzystanej literatury fachowej i źródeł.

Braki w bibliografii

W nawiązaniu do wcześniejszej uwagi nt. niekompletności bibliografii nie jestem pewna, czy np. oprócz głównej pracy Christy Steinby z 2014 r., Doktorant zna i wykorzystuje jej ważny artykuł z 2004 r. (*War at Sea in the Second Punic War*, *Ancient Society* 34, 2004, s. 77-114). W spisie bibliograficznym brak też pracy J.F. Lazenby'ego, *Hannibal's War. A Military History of the Second Punic War*, Warminster 1978, czy Marco Ladewiga, pt. *Rom – die antike Seerepublik*, Stuttgart 2014. Wreszcie, niezwykle istotne są tu też klasyczne prace: W.V. Harrisa, *War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C.*, Oxford 1979 czy J.W. Richa, *Declaring War in the Rom Republic in the Period of Transmarine Expansion*, Brussels 1976. O triumfach epoki republikańskiej pisała ostatnio m.in. Tanja Itgenshorst (*Tota illa pompa:*

der Triumph in der römischen Republik), która w obszernym aneksie do tej książki odniosła się szczegółowo do wszystkich triumfów republikańskich, powołując się przy tym na najnowsze wyniki badań. Być może jej ustalenia pomogłyby Autorowi w rozstrzygnięciu niektórych kwestii dyskusyjnych dot. triumfów epoki republikańskiej doby wojen punickich. Szczególnie odczuwalny jest brak komentarzy krytycznych do źródeł, m.in. do Liwiusza, który jest mocno wykorzystywany w rozprawie, ale i do Appiana i in. Doktorant pisze (s. 15), że „stoi na stanowisku, że monumentalne dzieło Liwiusza (...) do dnia dzisiejszego nie zostało należycie docenione”, a zaraz potem czytamy: „Polibiusz z Megalopolis doczekał się bogatego komentarza i pogłębionych studiów nad swoją twórczością”. Szkoda, że Doktorant nie sięgnął do świetnych i detalicznych komentarzy krytycznych dzieła Liwiusza autorstwa Johna Briscoego, Stephena Oakleya czy klasycznej, starszej pracy Roberta Maxwella Ogilvy’ego. Podobnie jest z katalogami źródłowymi. Doktorant zapowiada na s. 18 wykorzystywanie źródeł epigraficznych, ale zamiast odesłać do katalogów, podaje w przypisie ogólną pracę A.E. Gordona, *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*. Tymczasem w pracy Doktorant wykorzystuje przecież np. *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

Nieprawidłowa konstrukcja bibliografii

Bibliografia składa się z wykazu źródeł i wykazu literatury. Problem jednak w tym, że wykaz źródeł nie ma rozróżnienia na ich kategorie (np. historiograficzne, epigraficzne, numizmatyczne, etc.; w ten sposób np. *Fasti triumphales* czy *CIL* zapisano wśród źródeł historiograficznych. Podobnie z katalogami numizmatycznymi), wielu źródeł wykorzystywanych w pracy nie ma w tym wykazie (np. Cicero, *Inscriptiones Latinae Selectae*), albo zostały zaliczone do wykazu literatury. Trafił tam np. katalog monet hiszpańskich autorstwa F.A. Burgosa, *Fasti Consulares ac Triumphii C. Singoniusa, Die Fragmente der griechischer Historiker* zebrane przez Felixa Jacoby’ego, czy katalog monet z Muzeum Narodowego w Warszawie. Doktorant z reguły wykorzystywał źródła oryginalne, ale zdarza się, że poprzestał na przekładzie, jak w przypadku Pindara, Solinusa. Jest to niedopuszczalne w rozprawie doktorskiej. Odradzam też ograniczanie się do wydań źródłowych w „The Latin Library”, gdyż zdarzają się tam literówki (zob. Cornelius Nepos). Co interesujące, Doktorant dwukrotnie, lecz w innych miejscach wykazu źródeł podaje Korneliusza Neposa – raz pod literą C, innym razem pod literą N.

Brak skrótów bibliograficznych/ źródłowych i brak konsekwencji w zapisie

Kolejna uwaga dotyczy braku wykazu skrótów źródłowych i bibliograficznych. Brak źródłowych można by ewentualnie usprawiedliwić w sytuacji, gdyby autor zaznaczył we wstępie, że skróty są zgodne z jakimś jednym ogólnie przyjętym systemem skrótów, np. z *The Oxford Classical Dictionary* lub *L'année philologique*. Niestety, takiej informacji w pracy brak. W samych skrótach brak konsekwencji. Albo są to rzeczywiście skróty, albo pełne nazwy autorów. Nie ma też konsekwencji w wyborze języka: łacina czy wersja polska?

W pracy nie ma wykazu skrótów bibliograficznych, podczas gdy Doktorant je stosuje w przypisach. W obliczu nagminnych braków w bibliografii najczęściej nie sposób odgadnąć, którą pracę danego autora współczesnego cytuje Doktorant (przykładowo, w przypisie występuje zapis A. Morello 1998, ale w bibliografii brak tej pracy. Chodzi o katalog A. Morello, *Prora Navis. Il Potere Marittimo di Roma nella Monetazione della Repubblica; Navi e Navigazione nell'Antichità; Note Introduttive. Nummus et Historia II*, Circolo Numismatico "Mario Rasile", Formia, 1998; takich sytuacji jest mnóstwo: K. Kęciek, 2005, H.A. Seaby 1978, G. Brizzi, 2007, P. Matusiak, 2009, B.T. Carey, 2010; K. Christ, 2003, D.S. Levene, 2010 czy O. de B. [???, s. 12, przyp. 20) – a to prace, do których Doktorant odsyła w zaledwie trzech przypisach).

Uwagi redakcyjne

Praca jest napisana ładnym językiem, niemniej zdarzają się potknięcia:

- interpunkcyjne,
- w odmianie nazwisk, które niekiedy są pozbawione końcówek fleksyjnych (np. s. 11, przyp. 17: „chronologia (...) przedstawiona została przez J. Heurgon”; s. 82, przyp. 37: „komentarz F.W. Walbank”),
- w pisowni imienia cesarza Augusta (na s. 62, 137: Oktawian August. Mimo rozpowszechnienia się w literaturze fachowej, nazewnictwo to nie jest poprawne. Wiadomo przecież, że przed adopcją przez Juliusza Cezara mówimy o Gajuszu Oktawiuszu, po 44 r. p.n.e. o Gajuszu (Juliuszu) Cezarze. Miano Augusta otrzymał dopiero w 27 r. p.n.e.),
- w pisowni Wyspy Egadzkich, które są nazywane Wyspami Egackimi (s. 69 n.),
- literówki w zapisie nazwisk zagranicznych badaczy (zob. np. przyp. 61 i w bibliografii, gdzie nazwisko Gezy Alföldy'ego zapisano jako Alföldi; przyp. 38 i 39: A.R. Gordon zamiast A.E. Gordon),
- literówki w cytatach i słowach łacińskich (np. s. 15, przyp. 28: „in triumpho” zamiast „in triumpho”; s. 63: „consol” zamiast „consul”; s. 63, przyp. 265: „Fast. Triumph.” zamiast „Fast.

Triumph.”; s. 128: „Fasti Capitoloni” zamiast „Fasti Capitolini”; s. 137 wers 9 od dołu i przypis 101: „Fastii” zamiast „Fasti”),

- potknięcia językowe (np. s. 73, przyp. 333: „wkład i rola jest nie do przecenia”, zamiast „nie do przecenienia”; s. 120: „Nawiasem, tę sprzeczność widział sam kronikarz”),

- brak odmiany słów lub wyrażeń łacińskich w przypadku ich wplatania w zdania polskie (np. s. 111: „Polibiusz staje się historykiem *gens Cornelia*”),

- niekonsekwentne stosowanie kursywy w zapisie słów greckich i łacińskich,

- w bibliografii dostrzegam niekonsekwencję w zapisie tytułów angielskich (duża lub mała litera w przypadku zapisu poszczególnych słów w tytule), oraz w stosowaniu porządku alfabetycznego.

Konkluzje

Lektura przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej mgr. Witolda Chrzanowskiego i analiza jej treści w oparciu o ustawowe kryteria wymagane dla uzyskania stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie historia (oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, posiadanie wiedzy teoretycznej w zakresie dyscypliny historia, umiejętność prowadzenia samodzielnie pracy naukowej), pozwalają stwierdzić, że kryteria te zostały przez Doktoranta spełnione. Powyższe czynniki decydują o mojej pozytywnej ocenie i uznaniu przeze mnie recenzowanej rozprawy doktorskiej za spełniającą wymogi określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym. W związku z tym stawiam wniosek o dopuszczenie mgr. Witolda Chrzanowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 11 stycznia 2023 r.

